

PUBLIKACIJOS

L. ZASIMAUŠKAS

KULTŪROS SAKRALIZACIJOS SAMPRATA M. ELIADĖS RELIGIJOS TEORIJOJE

Vakarų intelektualiniuose sluoksniuose M. Eliadė laikomas vienu žymiausių dabarties humanitarinių mokslų atstovu. Tikrai, susipažinus su šio mokslininko kūryba, nekyla abejonių dėl jos globalinio pobūdžio, nagrinėjamų dvasinės kultūros problemų aktualumo ir filosofinio mąstymo savitumo. Pažymėtina ir tai, kad M. Eliadės pasaulėžiūros pradmenys glaudžiai susiję su religine idealistine filosofija. Todėl visiškai suprantama, jog kai kurios jo filosofinės nuostatos ir teorinės išvados yra hipotetinio pobūdžio, nes išreiškia jo norą surasti optimalų žmogaus santykį su gamta ir socialine tikrove. N. Eliadė ne tik sukaupe daug empirinių duomenų iš istorijos, etnografijos, psichologijos, sociologijos, mitologijos, religijotyros mokslų ir Rytų filosofijos, bet ir pateikė originalią jų interpretaciją, pelnydamas naujos ir savitos teorijos humanitarinių mokslų (ypač religijotyros srityje) kūrėjo autoritetą. Didelę įtaką jo religinių ir filosofinių pažiūrų formavimuisi turėjo Rytų filosofija, tokios populiarios Vakaruose filosofijos kryptys kaip egzistencializmas, fenomenologija, struktūralizmas, psichoanalizė ir kitos.

M. Eliadė gimė 1907 metais Bukarešte. 1931 metais jis išvyko į Indiją studijuoti jogų gyvenimo paslapčių. Trejus metus studijavo jogų mokslo Himalajų kalnuose esančioje specialioje mokykloje. Ten sukaupe medžiagą ir parengė daktarinę disertaciją „Joga. Indų mistikos šaltinių tyrinėjimai“ („Joga. Essais sur les origines de la mystique indienne“). 1936 metais dėstė religijos istoriją ir Rytų filosofiją Bukarešto universitete. M. Eliadė pabuvojo žymiausiuose Berlyno, Berno, Londono mokslų centruose. 1946—1947 m. jis pradeda „šventumo“ morfologijos tyrinėjimus. 1949 metais išėina jo kapitalinis veikalas „Religijų istorijos traktatas“ („Traité d'histoire des religions“), kuris greitai išverčiamas į svarbiausias Europos kalbas. Nuo tada M. Eliadė kviečiamas į žymiausius Europos ir Amerikos universitetus. 1949 m. jis dalyvauja VII tarptautiniame religijos istorijos kongrese Amsterdame, kur skaito pranešimą apie kosmogoninius mitus.

M. Eliadė taip pat išgarsėjo kaip vienas žymiausių jogų dvasinių praktikų žinovų. 1959 metais jis tapo Čikagos universiteto religijos istorijos profesoriumi.

Apibrėžiant M. Eliadės tyrinėjamos problematikos specifiką dvasinės kultūros kontekste, nesunku konstatuoti, kad jis grįžta prie seno tradicinio filosofijos klausimo — žmogaus santykio su tikrove, t. y. subjekto ir objekto santykio. Tačiau jį domina ne tiek šio santykio pažintinis turinys, kiek jo vertybinis aspektas. Svarbiausia, kad žmogus, santykiuodamas su gamta ir socialine tikrove, jaustų dvasinę harmoniją ir iracionaliai išgyventų gyvenimo prasmę, jo pilnatvę. Anot M. Eliadės, žmogiškos egzistencijos prasmingumo užtikrinimas, žmogaus ontologinio poreikio patenkinimas — vienas reikšmingiausių tolesnės dvasinės kultūros raidos uždavinių.

Prieštaringa dabartinės buržuazinės visuomenės dvasinės kultūros raida, taip pat ekonominiai ir kiti socialiniai prieštaravimai, visuomeninių santykių susvetimėjimas verčia ieškoti vertybinės orientacijos, kuri leistų užtikrinti žmogaus būties prasmę ir atkurti psichologinę emocinę pusiausvyrą nepaprastai dinamiškais visuomeninės būties sąlygomis. M. Eliadė sako, kad žmogus negali patirti dvasinės harmonijos be fenomenalią reikšmę ir prasmę turinčių vertybių. Pažinimas nepajėgus orientuoti žmogų dvasinių vertybių prasme, priešingai, jis vedęs prie beprasmiško reliatyvizmo, dvasinio nepastovumo, laikinumo pajautimo. Tad kur reikia ieškoti universalios, pastovios konstantos, užtikrinančios žmogaus dvasios pilnatvę ir būties prasmingumą?

Gyvybinių, žmogaus egzistenciją palaikančių šaltinių M. Eliadė ieško iracionalumo pasaulyje. Būties įprasminimas esą galimas tik per žmogaus fenomenalų santykį su jį supančia tikrove. Pagrindinė kokybinė fenomenalumo charakteristika grindžiama ta situacija, kurioje žmogui niekaip nepavyksta išsivaduoti iš nuolatinės akistatos su slėpinga būties pulsacija. Galima tik išgyventi, pajauti visa tai, kas yra už žmogaus pažintinių galimybių ribų. Todėl M. Eliadė prieina išvadą, kad transcendencijos pajautimas, išgyvenimas yra fenomenali ir būtina dvasinė vertybė, turinti universalų pobūdį žmogaus egzistencijai. M. Eliadė grįžta prie religijos kaip tradiciškai reikšmingiausio Vakarų dvasinės kultūros komponento. Savo kūriniuose „Amžinojo sugrįžimo mitas“ („Le mythe de l'éternel retour“), „Mitai, svajonės ir paslaptys“ („Mythes, rêves et mystères“) ir daugelyje kitų M. Eliadė daug dėmesio skiria archainės visuomenės, jo vadinamos „tradicine visuomene“, dvasinių darynių analizei ir interpretacijai. Jis teigia, kad pasaulis — dievų kūrybinės veiklos rezultatas, o žmogus tik pakartoja tai, kas jau buvo priešistorėje, t. y. iš pat pradžių. Visa žmonijos dvasinė veikla yra archetipinio pobūdžio. Substancinė šios veiklos potencialija slypi už realaus pasaulio ribų — transcendentiniame lygmenyje. Visa, ką atlieka „tradicinės visuomenės“ nariai, nesvarbu, ar tai būtų socialinio, ar biologinio pobūdžio veikla (žemdirbystė, medžioklė, maitinimasis, gimdymas, seksualiniai santykiai ir pan.), turi jiems gilią prasmę, subjektyviai išgyvenama kaip nepaprasto reikšmingumo įvykiai — šventos protėvių ir dievų kūrybinės veiklos pakartojimas (archetipas). Erdvė ir laikas archainei visuomenei ne beverčiai, reliatyvūs dydžiai, o tiesiogiai išgyvenama ir jaučiama

reali psichologinė tikrovė. „Visa tai, ką sukūrė dievai ir protėviai, ką mums pasakoja mitai apie jų kūrybinę veiklą, priklauso šventumo sferai ir tuo pasireiškia tikroji būtis. Tuo tarpu visa, ko žmonės imasi savo asmenine iniciatyva, be mitinio pavyzdžio, priklauso pasaulietinei sferai. Dėl to ši veikla bevaisė ir klaidinga, tiesą pasakius,— netikra“¹. Taigi visa tikrovė yra „fokusuota“ per religingo žmogaus pasaulėjautą ir priešpriešinama nereligingo žmogaus pasaulėjautai, kokybiniu aspektu suskaldomas būties vientisumas. Kitaip tariant, priešpriešinami tos pačios gamtinės ir socialinės tikrovės atspindėjimo rezultatai, gauti skirtingų pasaulėjautų lygmenyse. Galimi du žmogaus egzistavimo būdai būties įprasminimo aspektu. „Žmogaus egzistencija vienu metu tęsiasi dviejuose paraleliniuose matmenyse: viename — tai, kas laikina, kintama, iliuzoriška, kitame — tai, kas amžina, substancionalu, realu“²,— pažymi M. Eliadė.

Šiuolaikinės Vakarų industrinės visuomenės susvetimėjusius santykius M. Eliadė ragina humanizuoti — įprasminti žmogaus egzistenciją religiniu pagrindu. M. Eliadėi būdingi netikėti archainės ir šiuolaikinės kultūrų sugretinimai jose atrandant tapačius, nekintamus struktūrinius elementus (archetipus). Mitas, vienas svarbiausių dvasinės kultūros elementų, kaip teigia M. Eliadė,— modifikuota, užslėpta forma išlikęs šiuolaikinėje visuomenėje, net jeigu ji yra pasiekusi aukščiausią socialinį ekonominį išsivystymo lygį, „jis tik pakeičia savo aspektą ir slepia savo funkcijas“³.

Pirmykštis žmogus mitais, simboliais, ritualais organiškai susiliedavo su kosmosu, ir jam nekildavo abejonių dėl jų tikrumo. Tai buvo jo *modus vivendi*.

Įžiūrėdamas patvarias struktūras (archetipus) šiuolaikinėje dvasinėje kultūroje, M. Eliadė kartu ją sakralizuoja, atriboja nuo socialinių ekonominių sąlygų, dvasinei kultūrai palieka tik „gryno dvasinio fenomeno statusą“, kaip „kūrybinės dieviškos veiklos rezultata“. Religijos ir kultūros sublimacija esą suteikia pirmajai plačią istorinę erdvę: panaikinami etniniai, nacionaliniai apribojimai, konfesiniai institutai. Pasaulinės religijos, įvairiausių dievų panteonas,— anot M. Eliadės,— tai tik dalinės universalaus šventumo apraiškos istorijoje. Svarbiausias religingumo požymis esąs šventumo vidinis išgyvenimas, pajautimas, tam tikra, giliai subjektyvi psichologinė emocinė būseną. Tačiau galų gale ši būseną visada esanti determinuojama „transcendentinės realybės“. Būdamas tokių žymių religijos fenomenologijos atstovų kaip Van der Levas (van der Leeuv), R. Otas (R. Otto) veikiamas, M. Eliadė toliau vysto fenomenologinį religijos aiškinimą, plėtodamas pagrindinės religijos fenomenologijos sąvokos „švėntumas“ (sacrum) turinį.

Aptariant sąlygas, kurios lėmė M. Eliadės religinės filosofijos specifiką, būtina pabrėžti tą intelektualinę aplinką, kurioje subrendo jo pasau-

¹ *Eliade M. Traité d'histoire des religions.*— Paris, 1949, p. 393.

² *Eliade M. Le sacré et le profane.*— Paris, 1967, p. 83.

³ *Eliade M. Mythes, rêves et mystères.*— Paris, 1957, p. 26.

lėjauta — tai studijos Kalkutos universitete, joga mokyklos aplinka, įsijautimas į Rytų dvasinę kultūrą ir filosofiją. Jaučiamos M. Eliadės paštangos pažvelgti Rytų filosofo akimis į šiuolaikinės industrinės Vakarų civilizacijos dvasinės kultūros reiškinius. M. Eliadės filosofinėms pažiūroms didelį poveikį padarė prieštaringa kapitalistinės visuomenės socialinė, ekonominė, dvasinė, kultūrinė raida. Jis mėgina rasti veiksmingą būdą kapitalistinės visuomenės dvasinei krizei įveikti atsiribodamas nuo konkrečių istorinių visuomeninių sąlygų, kurios lemia žmogaus dvasinio pasaulio deformuotumą, analizės. Anot jo, tik religingas žmogus (homo religiosus) sugeba pakilti virš „anoniminės minios“ ir išsaugoti egzistencijos prasmę, savo būties nepažeidžiamumą. M. Eliadė, išskeldamas iracionalaus pasaulio bei Rytų dvasinės kultūros darinių prioritetą, išpėja apie scientizmo, racionalizmo, siauro technokratizmo, utilitarizmo grėsmę žmogaus dvasiniam statusui ateities perspektyvos požiūriu.

K. Markso socialinė metodologija atskleidžia objektyvią, mokslinę žmogaus esmės, jo, kaip aukščiausios vertybės, sampratą. Marksizmo klasikai, nagrinėdami antagonistinės visuomenės santykius, atskleidė socialinių jėgų svetimumo, jų viešpatavimo individų sąmonei objektyvias priežastis⁴. Žmogus, kaip istorijos subjektas, negali būti atsietas nuo visuomeninių sąlygų, nes jo pasaulėjautos turinys, visas sudėtingas aktyvios, kūrybinės sąveikos su aplinka psichologinis mechanizmas, laiko ir erdvės pojūčių įprasminimas formuojasi jo daiktinės (praktinės) veiklos procese, kurio rezultatų objektyvaus turinio individas nepajėgia suvokti pagal savo sąmonės lygį. M. Eliadė iš savo tyrinėjimų akiračio išleidžia vieną svarbiausių ir esmingiausių momentų — tai, kad vienoje ar kitoje epochoje vyraujanti mąstysena ir pasaulėjauta negali būti nepriklausomos nuo gamybos būdo ir socialinės struktūros raidos, kad kiekvienoje epochoje išryškėjantis mąstymo, pasaulėjautos ir vertybinių orientacijų savitumas yra dėsninga istorijos realizacijos išdava.

M. Eliadės ribotumas pasireiškia tuo, kad jis bando išspręsti dvasinės kultūros krizę kapitalistinėje visuomenėje abstrakčių filosofinių-religinių spekuliacijų pagrindu, t. y. humanizuoti visuomeninius santykius nepažeidžiant antagonistinio gamybos būdo. Kita vertus, apeliacija į religiją, nepriklausomai nuo jos formų,— tai vienos susvetimėjimo formos pakeitimas kita, nes, siekiant žmoniškumo, žmogaus esmė projektuojama į transcendentinį pasaulį.

Čia spausdinamoje ištraukoje iš M. Eliadės veikalo „Šventa ir pasaulietiška“ („Le sacré et le profane“) išryškėja autoriaus fenomenologinės religijos teorijos metmenys, apibrėžiamos pagrindinių kategorijų „šventa“, „pasaulietiška“, „nevienalytė erdvė“, „stabilus taškas“, „pasaulio sukūrimas“ kokybinės charakteristikos. Tai rodo, kad M. Eliadė domina tik „psichologinė tikrovė“, t. y. jam svarbu, kaip ir kokia tikrovė suvokiama, o ne kokia jinai yra iš tikrųjų. Autorius atskleidžia religinės sąmonės specifiką, jos vidinės struktūros subtilius niuansus, religijos sąveiką su kitais dvasinės kultūros dariniais.

⁴ Žr.: *Marksas K., Engelsas F.* Vokiečių ideologija.— V., 1974, p. 29.